

Uudissanojemme vierasperäisistä aineksista¹

Vuonna 1976 ryhdyttiin silloisessa Nykysuomen laitoksessa laatimaan erityistä sanakirjaa kieleemme kaikkein nuorimmasta sanastoaineuksesta, sellaisista uusista sanoista ja merkityksistä, joita vuosina 1951—61 ilmestyneessä Nykysuomen sanakirjassa ei vielä ole mainittu. Runsaat kolme vuotta sitten toteutuneen organisaationuudistuksen yhteydessä Nykysuomen laitoksesta tuli Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielitoimisto, ja hanketta jatkettiin sen alaisuudessa. Uudissanaston toimittajina ovat alusta asti olleet tutkijat Aarre Huhtala, Taru Kolehmainen ja Eija-Riitta Grönros. Sanakirja on jo painokoneissa ja se ilmestyy vuoden vaihteessa nimellä Uudissanasto 80.

Uudissanasto 80:n tarkoituksena on esitellä viime vuosikymmenien keskeiset uudet sanavarat, selittää uusien ilmausten

merkitykset sekä antaa ohjeita niiden käytöstä. Sanasto on rakennettu tavallisen kielenkäyttäjän apuneuvoksi. Hakusanasto on valtaosaltaan yleiskielistä, erikoisaloilta on otettu mukaan vain taajaan esiintyvät ja tärkeimmät sanat. Teoksessa on hakusanoja noin 6 000.

Uudissanasto 80:n sanavalikoima heijastaa mielenkiintoisella tavalla viime vuosikymmenien tieteellistä, teknistä ja yhteiskunnallista kehitystä. Nykysuomen sanakirjan ilmestyessä emme tienneet vielä mitään kuukulkijoista, avaruussukuloista tai mikroprosessorien ohjaamista teollisuusroboteista. Olemme saaneet uuden koulujärjestelmän, ja terveydenhuollon organisaatio on uudistettu perusteellisesti. Tällaiset nopeat ja laajat elämänpiirimme muutokset vaikuttavat tietenkin myös kieleen: uudet käsitteet vaativat uusia nimityksiä ja vanhentuneet jäävät vähitellen unohtuiksi.

Monet ympäristön ja käsitteistön muutokset koskettavat hyvin suuria joukkoja yli kansallisuus- ja kielirajojen. Myös näihin liittyvät kielelliset ilmaukset leviävät nykyaikaisen joukkoviestinnän kanavia pitkin nopeasti kielestä toiseen. Usein kuulee puhuttavan »vierasperäisten sanojen tulvasta», jonka tielle kielenhuollon pitäisi rakentaa patoja. Toisten mielestä taas kansainvälinen sanastoaines vain rikastaa kieltä ja luo käsitteellisiä siltoja kielirajojen yli.

Tähän mennessä ei vielä ole tutkittu, miten paljon kieleemme on viime aikoina tullut vierasperäistä sanastoa ja millaista tuo kansainvälinen aines on. Olen yrittänyt arvioida yleiskielen uusien vierasanojen määrää Uudissanasto 80:n käsikirjoituksen perusteella laskemalla vierasperäisen aineksen osuuden a , i , j , k , r ja s -alkuisista hakusanoista. Otos kattaa lähes puolet sanastosta, yhteensä 2 645 hakusanaa. Sitaatti- ja erikoislaina-aineksiä esiintyi 604 hakusanassa, jolloin niiden

¹ Kirjoitus perustuu itämerensuomalaisen filologian symposiumissa Petroskoissa 23. 5. 1979 pidettyyn esitelmään. Vierassanojen frekvenssit on Uudissanasto 80:n osalta laskettu tätä artikkelia varten uudestaan huomattavasti suuremmasta otoksesta ja hiukan eri perustein.

suhteellinen osuus on 22,9 %. Vieras-sanaksi olen tulkinnut paitsi puhtaat sitaatti- ja erikoislainat (esim. *ajatollah*, *akupunktuuri*) myös sellaiset yhdyssanat, joissa ne esiintyvät perus- tai määriteosana (esim. *afrokampaus*, *hiihtoakrobatia*).

Otoksesta löytyi 72 sitaattilainaa eli niiden osuus on 2,8 %. Suurin osa näistä on saatu englannista, ja käsittepiiriltään ne liittyvät useimmiten erilaisiin muoti-ilmiöihin, popmusiikkiin, kosmetiikkaan, urheiluun jne., kuten *backgammon*, *beat*, *beauty box*, *bodybuilding*, *boutique*, *folk*- tai *countrymusiikki*, *doping*, *fan club*, *hot dog*, *italowestern*, *jet set*, *shop* ja *show*.

Niin sanottuja erikoislainoja esiintyy noin seitsemän kertaa enemmän, 532 kappaletta. Niiden suhteellinen määrä on 20,1 % kaikista hakusanoista. Selvästi erottuvan erikoislainaryhmän muodostavat latinaan tai kreikkaan pohjautuvat kansainväliset oppi- ja kulttuurisanat. Uudehkoja erikoislainoja ovat esimerkiksi *abstrakti* (merkityksessä 'tiivistelmä'), *audiovisuaalinen*, *biodynaaminen*, *ekosysteemi*, *humanoidi*, *instrumentoida*, *miksata*, *rutiini* (käskysarja atk:ssa), *röntgenastronomia* ja *telekopiointi*.

Kielenhuollon yleisperiaatteena on meillä ollut perinteisesti suomalaisen suositaminen. Äännerakenteeltaan vaikeat sitaattilainat on pyrittä korvaamaan astetta kotoisemmilla erikoislainoilla tai täysin omaperäisillä sanoilla. Myös Uudissanas-to 80 yrittää ohjata kielenkäyttöä tähän suuntaan tarjoamalla vaikeille vieras-sanoille sujuvampia vastineita. Vierasperäisten ilmausten toinen suuri haitta on, että niiden merkitys jää kovin monilta kielenkäyttäjiltä ymmärtämättä. Tämä seikka on tullut selvästi ilmi vierassanojen ymmärrettävyytustkimuksissa sekä meillä että esimerkiksi Ruotsissa. Varsinkin joukkoviestimissä usein esiintyvät ja sisälöltään tärkeät vierassanat olisi pyrittävä suomentamaan, jotta käsitteiden sisältö avautuisi mahdollisimman monille. Melko tuore esimerkki aktiivisen kielenhuollon onnistumisesta oli *détente*-sanan korvaaminen *liennytyksellä* juuri ennen Helsin-

gissä 1975 pidettyä Euroopan turvakokousta.

Sana-ainesten suoran lainautumisen ohella myös eriaisteiset käännökset luovat käsitteellisiä yhteyksiä kielten välille. Ns. käännöslainoja on suomen kielessä runsaasti; useimmat perustuvat germaanisiin kieliin, eräät palautuvat kreikkaan tai latinaan tai vieläkin etämmälle. Kääntämällä lainaaminen on edelleen produktiivinen sananmuodostuskeino, käännöslainojen osuus näyttäisi nykyään olevan jopa kasvamassa. Uudissanas-to 80:n pinnallinenkin selaaminen vahvistaa tätä käsitystä. Mainittakoon vaikkapa germaamisen mallin pohjalta yleistymässä olevat yhdysverbit, esim. *kylmäkäsittelää*, *kylmätyöstää*, *kylmävarastoida* ja *partisiippimuotoiset itsekantava*, *itsekiillottuva*, *itsekiinnittyvä*, *itseliimautuva* ja *itseohjautuva*. Yleiskielen käännöslainojen suhteellista määrää on vaikea arvioida edes summittain. Käännöslaina on usein niin taitavasti maastoutunut omapohjaisen sanaston joukkoon, ettei sen muukalaisuutta tule huomaneeksi.

Yleisen käsityksen mukaan sitaatti- ja erikoislainoja esiintyy tieteen ja tekniikan erikoiskielissä huomattavasti enemmän kuin yleiskielessä. Asiasta voi vakuuttua esimerkiksi selaamalla elektroniikka-alan ammattilehtiä tai tutkimalla stereolaitteiden mainoksia. Jotkut mainostajat näyttävät erityisesti suosivan englanninkielisiä sitaattilainoja: diskanttikaiutin on *tweeter*, bassokaiutin *woofer*, päällekkäin äänittämisen tekniikka on nimeltään *sound on sound*, vaikka tarjolla olisi omaperäinen termi *moniäänitys*.

Juoksevista teksteistä ei vierasperäisten ainesten osuutta voi kuitenkaan luotettavasti selvittää. Yleis- ja erikoiskielten vierassanaosuuksia verrattaessa on parasta ottaa pohjaksi normatiiviseksi katsottava sanakirjamainen teos. Tästä syystä otin vertailtavaksi kahdeksankielisen radioliikennesanaston, johon Suomen Sähköteknillinen Standardisoimisyhdistys on laatinut suomenkielisen osan (Standardiehdotus Sesko 13—79). Kävin läpi sanas-

tosta noin puolet, kaikkiaan 600 käsitteen nimitykset. Puhtaasti sitaattilainasta tai -lainoista koostuvia termejä ei löytynyt yhtäkään. Erikoislainoja sekä pelkästään niistä muodostettuja yhdyssanoja ja sanaliittoja (siis tyyppejä *dipoli*, *amplitudimodulaatio*, *dielektrinen linssi*) esiintyi otoksessa yhteensä 49 eli hieman yli 8 % koko määrästä. Loput 92 % eli 551 termiä oli muodostettu vieraskielistä mallia mukailen, osittain tai kokonaan kääntämällä. Kun näiden sisältämät vierasperäiset osat otetaan huomioon, vierassanojen osuus terminmuodostuksessa näyttää määrältään seuraavanlaiselta: Sitaattilainoja esiintyi 28 käsitteen nimityksessä (esim. *beatoskillaattori*, *bootstrapvahvistin*) eli niiden prosenttiosuudeksi tulee 4,7. Yksinään sekä käännöslainan osana esiintyviä erikoislainoja (tyypit *selektiivisyys*, *modulaatiohuipputeho*, *jatkuvapektrinen kokonaiskohina*) oli aineistossa 190 eli 31,7 %. Täysin suomalaistettuja, kääntämällä muodostettuja termejä oli otoksesta suurin osa, 382 nimitystä eli 63,6 %. Tässä suhteessa suomalaiset radioalan sanasepät vaikuttavat selvästi puristisemmilta kuin ulkomaiset kollegansa. Esimerkkinä mainittakoon eräs lähetinantennin osa, jonka nimitys on suomeksi *heijastin*, sanaston kaikilla muilla kahdeksalla kielellä sen sijaan *reflektor* eri kirjoitusmuunnelmineen. Tarjolla olisi ollut erikoislaina *reflektori*, jota onkin meillä käytetty tekniikan kielessä 'heijastimen' merkityksessä, mutta sanaston suomenkielisen osan laatineet radioalan ammattimiehet pitivät tässä tapauksessa omaperäistä sanaa parempana.

Uudissanasto 80:n ja Radioliikennesanaston perusteella oma ja vieras aines näyttäsivät jatkuvasti olevan entisenlaisessa tasapainossa. Ainakaan ei voida puhua mistään vierassanojen hallitsemattomasta vyörystä yleiskieleen. Erikoisalojen sanastotyössä saamieni kokemusten mukaan myös ammattikielten termistön kehittyessä ollaan valmiita ottamaan pitkälti huomioon kielemme ominaisluonne ja yleiskielen vaatimukset. Kielenhuololle riittää silti tällä saralla tehtäviä edel-

leenkin; tärkeintä on säilyttää yleiskielen keskeiset ilmaisuvarat rakenteeltaan ko-toisina ja sisällöltään helposti avautuvina.

Risto Haarala